

ALTAN ÖYMEN²

Monarşiden demokrasiye geçmeyi başardık

Altan Bey, siz Türkiye'nin tek partili yıllarının yakın tanığı-sınız. Zaman zaman Türkiye'de bu dönem çeşitli çevreler tarafından demokratik olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sizin bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

Aslında o dönemde “tek parti idaresi” kurulacağı düşüncesiyle işe girilmemiştir. 1920’de Kurtuluş Savaşı zamanında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) kuruluşunu biliyoruz... 1923’te ise Cumhuriyet ilan edildi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kuruldu. Tek parti sistemi yoktu başlangıçta. İlk Meclis içinde gruplar vardı, seçimler yapıyordu filan. 1920-1925 arası... O yıl “Tahrir-i Sükûn Kanunu”³ çıktı ve denebilir ki 1945’e kadar 20 sene tek parti dönemi oldu. Arada da bir

- 2) 1932’de doğan Altan Öymen, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun olduktan sonra gazeteciliğe başladı. CHP’nin yayın organı *Ulus*’un dışında *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Milliyet* gibi gazetelerde çalıştı. Anka Ajansı’nı kuran Öymen, Almanya’da basın ataşesi olarak da bulundu. 1961’de Kurucu Meclis üyeliğiyle başlayan siyasi kariyerine milletvekilliği, bakanlık, parti ve grup yöneticiliği sürdürmüştür. Son olarak 1999’da CHP genel başkanlığına seçildikten sonra kısa bir süre sürdürdüğü görevi Deniz Baykal’a devretmiş ve ardından aktif siyasetten çekilmiştir. Hatıralarını *Bir Dönem, Bir Çocuk, Değişim Yılları, Öfkeli Yıllar, ...Ve İhtilal, Umutlar ve İdamlar* gibi kitaplarda topladı. Bu mülakat 30 Nisan 2014’te İstanbul’da gerçekleştirilmiştir.
- 3) 1925’te Doğu’da meydana gelen Şeyh Said İsyanı’nın bastırılması çalışmaları sırasında çıkartılan kanun. 3 Mart 1925 tarihli bu kanuna göre İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, muhalif gazeteler kapatılmıştır (Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5. bs., 2008, s.195). Tahrir-i Sükûn Kanunu, 1929’a kadar yürürlükte kalmıştır.

Serbest Fırka denemesi var ama biliyorsunuz ki o deneme çok kısa sürdü. Ben de hatırlıyorum tabii ve çocukluğumda nelerle karşılaştığımı falan... Bunları kitabımda yazdım. İnsan küçükken ne görürse onu normal olarak görür ve değerlendirir. Ama zaten o zaman herkes tek partili sistemi normal buluyordu. Osmanlı zamanında 600 sene bir padişahlık dönemi yaşanmış, sonunda da önce Meşrutiyet'e ve ardından Cumhuriyet'e geçilmiş. Yani önceden bir padişah varken ve onun dediği oluyorken bu durum yavaş yavaş değişmiş.

Benzer evrelerden diğer ülkelerde de geçildiğini söylemek yanlış olmaz sanırım.

Tabii, Almanya ya da Fransa mesela. Önce krallık, sonra bir demokrasi dönemi geçirmiş ama yeniden diktatörlüklere yönelmişler. 1930'larda dünyaya bakınca çoğu yerde tek partiyi görürsünüz. Yani sadece bize özgü değil bu durum. Mesela Almanya'da Adolf Hitler, İtalya'da Benito Mussolini, Sovyet Rusya'da Stalin rejimi vardı. Hepsi otoriter devletlerdi. Bulgaristan gibi krallıkla idare edilen komşularımız da vardı. Suriye, Fransız koloniydi. Irak'ta İngiliz himayesi vardı. Benim çocukluğumda dünyadaki tablo buydu. Türkiye'de de başta Atatürk var ve O'na herkes inanıyordu ve güveniyordu. Kitabımda da anlattım. Ben Atatürk heykelinin önünden geçerken selam verirdim. Ankara o zaman bir kalkınma hamlesi içindeydi ve şantiye halindeydi, biz de orada yaşıyorduk ve ben halimden memnundum.

Türkiye'de çok partili hayata geçişi nasıl anımsıyorsunuz? O yılların akılda kalan belli başlı özellikleri nelerdi?

1945 senesinde ben ortaokul öğrencisiyim sanırım. Savaş bitince sekizinci sınıftaydım. O sene İsmet Paşa'nın 19 Mayıs nutkuyla demokrasi istikametine biz de yöneldik. Sonrasında demokrasiyi de çok sevdik. Mesela ben liseye geçtiğimde mü-

nazaralar başlamıştı okullarda. Demokrasinin okullara yerleşmesi için yapılıyordu bu. Çeşitli konularda tartışmalar yapıyorduk. Okul aile birliği seçimle belirlenmeye başlamıştı yine o dönemde. Mesela “medeniyetin insanlığa mutluluk mu yoksa mutsuzluk mu getirdiğini” tartışıyorduk bu münazaralarda. Kimi mutluluk getirdiğini savunuyor, kimi mutsuzluk getirdiğini. Bunlar demokrasiyle girdi bizim hayatımıza.

Sayın Öymen, demin söz ettiğiniz Almanya, İtalya gibi ülkelerden farklı olarak 1923'te Cumhuriyet kurulurken demokratik bir sistem hedeflediği söylenebilir mi? Sizce bunun gerekçelerini nasıl açıklayabiliriz?

Birinci Meclis, 1920'de kurulurken –ki İstanbul'un işgaliyle Mebusan Meclisi kapanmıştı ve oradan gelenler de vardı– seçim yapıldı, tabii o zamanın şartlarında seçim vilayetler-

de yapılıyor. Fakat daha önce Erzurum ve Sivas Kongreleri var, bunu hiç unutmamak lazım. O dönemlerde halka dayanmak ya da milli iradeyi temsil etmek iddiasının en azından temelleri var. O kongrelerde Heyet-i Temsiliye kurulmuştu ve başkanı da Mustafa Kemal Paşa'ydı. Birtakım yetkiler verilmiş tabii bu Heyet-i Temsiliye'ye. Aslında bir bakıma Bakanlar Kurulu vazifesinde. Meclis'e de o şekilde gidiliyor zaten. Tüm bunlar zaten Türkiye'de seçim yoluyla başlayan bir sistem olduğunu gösteriyor. O zamanın şartları altında Milli Mücadele bile bir demokratik sisteme dayandırılmış. O süreçte yine demokratik usullerle Mustafa Kemal Paşa'ya "Başkomutanlık" yetkileri verilmiştir. Yani oylama usulüyle yetkiler Mustafa Kemal'e devredilmiştir. Bunları unutmamak lazım.

Size göre Cumhuriyet dönemindeki tek parti sisteminin en azından 1945'e dek, iki kısa deneme dışında, yerleşmesinin nedeni nedir?

Az evvel sıraladığımız süreçlerden sonra 1925'te isyanlar vs. derken demokrasiye ara verildiği izlenimi ortaya çıkıyor. Bildiğiniz gibi Tahrir-i Sükûn Kanunu süreli bir kanundur. 1925'te çıkartılmıştır. Bana göre bu devirler demokrasiye geçişte gecikmeye neden olmuştur. Hedeften sapma olarak değerlendirmemek gerekir. 1930'da Serbest Fırka denemesi de bunun bir göstergesidir. Durup dururken hiç kimse, 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya demokrasiye geçmesi için baskı yapacak bir durumda değildir. Dünya ülkelerinden de bize baskı gelebilecek bir durum yok. Bildiğiniz gibi Atatürk de zaten demokrasiyi istemiştir. Zaten Atatürk'ün yetişme çağına bakarsanız Fransız İhtilali'nin etkilerini görürsünüz. Yani halk egemenliğinin savunulduğunu görürsünüz. Ve bence 1939'da II. Dünya Savaşı başlamasaydı demokrasi adımları daha önce atılabilirdi. Onun da bazı emareleri var. İnönü'nün üniversiteler-

deki temasları sırasında söylediği sözler⁴ ve CHP içinde kurulan “Müstakil Grup”⁵ var. Yani kendi içinde otuz kadar milletvekilini muhalefet göreviyle ayrı bir grup haline getirmiş oluyor. Amaç da hükümeti eleştirerek bir bakıma demokratik denetim mekanizmasını geliştirmek. Avrupa’da savaş biter bitmez de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs nutkuyla Türkiye’de demokratik düzene geçişi ilan ediyor.⁶ Tabii 1945 yılı ve sonrasında da Türkiye’de partilerin kurulması başlıyor. İlk olarak da Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruluyor bildiğiniz gibi. Hatta o dönem kurulan sosyalist partiler de var. Bildiğiniz gibi Demokrat Parti (DP) de Ocak 1946’da kuruldu. 1950’de de çok güzel bir Seçim Kanunu hazırlanarak “adli teminat” adı altında yargıç teminatı getirildi ve iktidar değişti.

1945’te demokrasiye geçiş kararının yeni dünya düzeninin etkisiyle geldiği ve İnönü’nün aslında demokrasiyi gerçek manasıyla istemediği de öne sürülmüştür. Bu konuda sizin fikriniz nedir?

Bu fikrin dayanağı var mı ona bakmak lazım...

- 4) Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 6 Mart 1939 günü İstanbul Üniversitesi’ne yaptığı ziyaret sırasındaki konuşmasında, “Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denemez” ifadesini kullanmıştır (Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.18).
- 5) CHP’nin 1939’da yapılan V. Kurultayı’nda Müstakil Grup’un kurulmasına karar verilmiştir. Genel Başkan İnönü’ye bağlı olarak çalışacak Müstakil Grup, bir genel başkan vekili tarafından yönetilecek ve Meclis grup toplantılarına katılma hakkına sahip olan üyelerin oy verme hakları olmayacaktı. Ayrıca tüzük hükümlerine göre hükümete girmeleri de yasaktı. Parti içi “güdümlü muhalefet” olarak tanımlanan Müstakil Grup, 21 kişiden oluşacaktı. Grubun başkanlığına Ali Rana Tarhan getirilmiştir (Hikmet Bilâ, *CHP: 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 4. bs., 2008, s.85-86).
- 6) İnönü demokrasiye geçiş nutku olarak da değerlendirilebilecek konuşmasında, “...Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir” demişti (Toker, a.g.e., s.76).

Yani ortaya atılan iddia şudur: “Almanya ve İtalya gibi tek parti sistemine dayanan rejimler çöktüğü için ve Türkiye’nin üzerinde de Sovyet Rusya tehdidi olduğu için İnönü, Batı’dan destek alabilmek için demokrasiye geçmek zorunda kalmıştır.” Sizin bu konudaki yorumunuz nedir?

19 Mayıs 1945 tarihinde İnönü, Türkiye’de demokrasiye geçileceğinden söz ederken, henüz dünyadaki kutuplaşma belirgin bir hal almamıştı. Müttefikler Potsdam Konferansı’nı topladılar.⁷ O tarihlerde Sovyet Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında tam bir kutuplaşma başlamamıştı. Dünyadaki ayrışma bizim demokrasiye geçişimizi ilanımızdan daha sonraya rastlamaktadır. Türkiye, savaş sırasında başlangıçta İtalyan tehdidiyle karşı karşıya idi. Biz de bunun üzerine İngiliz ve Fransız grubuna yanaşmaya yöneldik.⁸ Onlarla birlikte ittifakı tercih ettik. Açıkçası biz başlangıçta Rusya’nın da İngiliz ve Fransızlarla birlik olacağını sanıyorduk. Zaten Cumhuriyet başından o zamana kadar Ruslarla iyi ilişkiler var. Diğerleri de bize katılırsa İtalyanlar bizi o kadar da kolay tehdit edemezler. Tabii bu hesap Rusların 1939 yılında bizden talepleri karşısında tutmamıştı. Sonra Almanlarla birleştiler filan ve yayılmacı bir siyasete yöneldikleri de ortaya çıktı. Bütün savaş boyunca Ruslar Polonya’dan Finlandiya’ya kadar yayılmacı bir

7) Söz konusu konferans, 17 Temmuz 1945 tarihinde toplanmıştır. 1 Ağustos’a kadar devam eden toplantılara Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya katılmıştır. Konferansta Almanya’nın durumu, bu ülkenin dört işgal bölgesine ayrılması, Alman donanmasının büyük bir kısmının imha edilmesi ve savaş suçularının yargılanması gibi hususlar ele alınmıştır (*Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2. bs., 1996, s.366).

8) Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında 19 Ekim 1939’da Üçlü İttifak antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmanın bir hükmünde, temelde Akdeniz’de bir Avrupa devletinin başlatacağı savaştan (kastedilen İtalya’dır), Türkiye’nin etkilenmesi halinde İngiltere ve Fransa’nın bu ülkeye tüm güçleriyle yardım etmeleri koşulundan söz edilmişti (Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s.423).

siyaset izlediler ve bu bölgeleri işgale yöneldiler. Savaş sonunda da bütün dengeler değişti.

Peki efendim, Türkiye’de demokrasinin başlangıcı olarak savaş sonunda hangi dönemi kabul etmemiz gerekir sizce?

Türkiye’nin bir de San Francisco Konferansı’na katılmak için demokrasiye geçtiğini öne sürenler vardır ama orada da tarih tutmuyor. Zaten savaş bitmeden daha Almanya ve Japonya’ya savaş ilan eden tüm devletleri oraya çağırıyorlar.⁹ Halbuki Suriye ve Suudi Arabistan da San Francisco’ya çağırılmıştı. Yani böyle “şehir efsaneleri” ile bunlar anlatılır. Bunlar birbirleriyle alakası olmayan şeylerdir. Türkiye’den Rusya’nın talepleri savaş sonunda da gündeme gelmişti ve bu talepler karşısında bir yerlere girme çabası vardı. Ama demokrasiye geçiş bir şart olarak öne sürülmemişti. NATO (Kuzey Atlantik Savunma Paketi) kurulduğu zaman oraya Portekiz de alınmıştır. Salazar diktası vardı orada oysa.

Türkiye’de demokratik düzene geçişten sonra tartışmalı geçen ilk genel seçimleri –21 Temmuz 1946– nasıl değerlendirmek gerekir size göre? O seçimlerin sonraki yıllarda CHP ve DP ilişkileri üzerine nasıl bir etkisi olmuştur?

1946 seçimleri ilk defa çok partinin katılımıyla yapıldı. O zamana kadar seçimlerde oylar aleni kullanılıyordu. Yani şimdi gibi bir gizli bölmede oy kullanılmaz ve herkes ortadan kâğıdı alıp oyunu atardı. Hatta o zaman seçimin kontrolü kaymakamlıklarda ve belediyelerde. Tabii iktidar partisinin elinde

9) 23 Şubat 1945 günü Saracoğlu Hükümeti’nin Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etme kararı TBMM’de onaylanmıştır. Böylece Türkiye, Birleşmiş Milletler’in (BM) kurulması için toplanacak San Francisco Konferansı’na katılma hakkı elde etmiş oluyordu (İsmail Soysal, *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1975)*, İsis, İstanbul, 1997, s.3).

hepsi. 1946 seçimleri bu şartlarda seçim emniyeti altında yapılamadı. Yine kaymakamlıklar etkiliydi. Mesela İstanbul'daki seçimlerde bazı CHP'lilere kazandırılmış herhalde. Nasıl yaptılar bilmiyorum ama. Zaten DP yeni kurulmuş bir parti olarak her yerden aday gösterememişti. Ondan dolayı da seçim sonunda iktidara geçemezdi ama daha çok milletvekili çıkartabilirdi. Tabii partiler arasında gerginlikler oldu. İsmet Paşa da seçimden sonra başbakanlığa sert bir adam olarak tanınan Recep Peker'i getirmişti. Tabii yine gerginlikler oldu ve 1947'de İnönü, Peker ile muhalefet lideri Celâl Bayar'ı alarak görüşmeler yaptı, ardından da "12 Temmuz Beyanname"ni yayımladı.¹⁰ Yani kendisini partili cumhurbaşkanı olarak siyasi partilerin üstünde tarafsız bir konumda ilan etti.¹¹ Sonra da Peker'in yerine Hasan Saka başbakanlığa gelmiştir. Daha ılımlı bir siyaset izleyen Saka'dan sonra en son Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı sırasında öyle bir politika izlendi ki, 1950'de yapılan Seçim Kanunu iki partinin ortak çalışmasıyla çıktı. En önemli özelliği de seçimlerde yargı kontrolünü sağlaması olmuştur. Halen günümüzdeki Seçim Kanunu bile esas olarak 1950'deki düzenlemelere dayanmaktadır. Ve bu kanunla da 14 Mayıs 1950'de DP iktidara geçti.

10) CHP ile DP arasındaki tartışmaların demokratik rejimi tehlikeye sokması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından radyolardan okunarak ilan edilen "12 Temmuz Beyanname" demokrasi tarihimizde önemli yeri olan bir belgedir. İnönü bu belgede yasal bir siyasi parti usulleriyle çalışan muhalif partinin iktidar şartları altında çalışması gerektiğini açıklıyor ve "...bir devlet başkanı olarak kendimi her iki partiye karşı eşit derecede görevli görürüm" sözleriyle tarafsızlığını ilan ediyordu (Hikmet Bilâ, a.g.e., s.108).

11) Atatürk ve İnönü, cumhurbaşkanlıkları süresince CHP'nin genel başkanlığını da üstlenmişlerdi. Her iki liderin de bu konumu, dönemlerinde kurulan muhalefet partilerinin tepkisiyle karşılandı. Döneme ait tartışmalar için bkz. Ahmet Gülen, *Türkiye'de Partili Cumhurbaşkanlığı Tartışmalarının Kısa Tarihiçesi (1923-1950)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

DP iktidarının ilk yıllarında siz de basında görev yapıyordunuz. O döneme dair izlenimleriniz nelerdir?

DP iktidara geçince vaatlerinin bazılarını hayata geçirdi, mesela Basın Kanunu'nu değiştirdi. Tek parti devrinde Basın Kanunu sertti. Gerçi yetersiz de olsa CHP zamanında bazı liberal adımlar atılmıştı. Mesela gazete kapatma yetkisi hükümetten alınarak mahkemelere verilmişti. 1950'deki düzenlemede ise gazete kapatma kaldırıldı, gazetecilerin tutuklanması zorlaştırıldı filan. Ama 1953 yılında artık DP'de de sertlik başlamıştı. Mesela Halkevlerinden başlayarak CHP'nin malları alınmıştı.¹² Aslında CHP, Halkevleri konusunda iktidarla birlikte çözüm bulmaktan yanaydı ama olmadı. Ben o zamanlar *Ulus*'ta çalışıyordum. Meclis'ten kanun çıktı, ertesi gün partinin bütün mallarına el konuldu. Sandalyeler filan ne varsa... Tabii *Ulus* gazetesi falan da alınmıştı. Çünkü partinin tüm mal varlığına el konulunca "Ulus" adı da bir mal olarak sayılmıştı. Partiler arası ilişkiler gerginleşince DP, bu kez Basın Kanunu'nu sertleştirmeyi tercih etti. 1956'da daha da sert düzenlemelere gidildi basında ve giderek siyasette sertlik havası tırmandı.

Sizin görev yaptığınız sırada *Ulus* gazetesinin yapısından söz eder misiniz?

Ben 1950'de gazeteye girdiğim zamanlar, *Ulus*'un başında Nihat Erim bulunuyordu. Erim gazetenin patronuydu. Yani gazetede her şey ona bağlıydı.

12) CHP'nin haksız iktisaplarının Hazine'ye devrini öngören kanun, 14 Aralık 1953 günü TBMM'den çıkmış ve partinin tüm mal varlığı elinden alınmıştı (Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.117).

Siz, Nihat Erim'le ne kadar süre birlikte çalıştınız?

Gazete kapandıktan sonra varlık olarak elde bir şey kalmamıştı. *Ulus*'un kapandığının ertesi günü biz *Yeni Ulus*'u çıkardık ve bu Nihat Erim'in oldu. O zamanlar Hıfzı Oğuz Bekata'nın Ankara'da Denizciler Caddesi'nde bir matbaası vardı. Biz de depoya benzer bir yerde yazı işlerini kurduk ve çalışmaya başladık. Matbaamız da alt kattaydı. Gazeteyi çıkartırken *Ulus*'un logosu aynen kullanıldı ve üstüne "Yeni" kelimesi eklenerek *Yeni Ulus*'un logosu elde edilmiş oldu. Alelacele yapıldı yani ve gazete de öyle çıkmış oldu. Tabii buna bazıları tarafından muvazaa da denebilir diye sonraki dönemde adı *Halkçı*'ya dönüştü. Bu gazete 1955 yılı da dahil olmak üzere iki sene kadar çıktı. Ben de rahmetli Nihat Erim'le beş seneye yakın çalıştım.

Nihat Erim'i daha çok siyasi kimliğiyle tanımaktayız. Siz onun gazeteciliğine dair neler söylemek istersiniz?

O zamanlar gazetede başlıca iki yazar vardı. Birisi başyazar Hüseyin Cahit Yalçın'dı. O yazısını tek sütuna yazardı. Nihat Erim de iki, bazen de üç sütuna birinci sayfadan verilen ve içeriye devam eden bir yazı yazardı. Sanki iki başyazar gibiydiler. Nihat Erim'in yazıları daha çok CHP'nin görüşü olarak değerlendirilirdi. Hüseyin Cahit Yalçın 1950-54 arası devrede milletvekiliydi. Nihat Erim adeta bir memur gibi düzenli olarak gazeteye geliyordu. *Ulus* zamanında İsmet Paşa ile görülen bir kişi olduğu için bir bakıma yazdıkları CHP'nin görüşleri sayılıyordu. Sonradan *Yeni Ulus* ve *Halkçı* dönemlerinde kendisiyle bazı CHP'liler arasında ihtilaflar başlamıştı. O işin evveliyatı var tabii...

Nedir efendim?

Aslında 1950'de seçimlerden sonra CHP'nin VIII. Kurul-tayı Ankara'da toplanmıştı. 27 yıllık iktidar seçimi kaybetmişti.